

การตรวจสอบรูปแบบพระพุทธรูป มีไรพระมัสสุในวรรณกรรมพุทธประวัติ*

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี

นิสิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

พระครูประวิตรวรานุกยุต**

สาขาวิชาพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

พระครูพิพิธสุตาทรร***

สาขาวิชาพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของคุษฎีนิพนธ์เรื่อง “วรรณกรรมพุทธประวัติ: การตีความ พัฒนาการ และคุณค่า” ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

** อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

*** อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1. เพื่อตีความวรรณกรรมพุทธประวัติ 2. เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการของวรรณกรรมพุทธประวัติ และ 3. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของวรรณกรรมพุทธประวัติที่มีต่องานพุทธศิลป์ ใช้แนวคิดวรรณกรรมวิเคราะห์ ได้แก่ 1. แนวคิดที่พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับองค์ประกอบภายนอก และ 2. แนวคิดที่พิจารณาเฉพาะองค์ประกอบภายในวรรณกรรม เป็นแนวคิดหลักในการวิจัย โดยใช้วรรณกรรมพุทธประวัติ 8 เรื่อง ได้แก่ 1. ลลิตวิสูตร 2. สัมภารวิบาก 3. ชินมหานิทาน 4. ปฐมสมโพธิกถา 5. ประทีปแห่งเอเชีย 6. พุทธประวัติฝ่ายมหายานในทิเบต 7. พุทธประวัติ ฉบับหลักสูตร นักรรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี 8. คือเมฆสีขาวก้าวเกล้า

ในประเด็นการวิเคราะห์คุณค่าวรรณกรรมพุทธประวัติที่มีต่องานพุทธศิลป์ ผู้วิจัยได้ตรวจสอบรูปแบบพระพุทธรูปมีไโรพระมัสสุในวรรณกรรมพุทธประวัติพบว่าประติมากรรมมีไโรพระมัสสุประดับในซุ้มจรณะนำเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน หมายถึง พระพุทธเจ้าตามเรื่องราวที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติชินมหานิทานและปฐมสมโพธิกถา จำนวนพระพุทธรูปทั้ง 60 องค์รอบองค์เจดีย์กู่กุด หมายถึงพระพุทธเจ้าที่มีจำนวนมากมายในจักรวาล

คำสำคัญ: วรรณกรรม, วรรณกรรมพุทธประวัติ, พระพุทธรูปมีไโรพระมัสสุ

Examination of Buddha Image with Moustache in Buddhist Literature.*

Sirisak Apisakmontree

Student, Faculty of Buddhist Studies, College of Chiang Mai,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai

Ven. Phrakru Pravitvaranuyut**

Faculty of Buddhist Studies, College of Chiang Mai,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai

Ven. Phrakru Piphitsutathorn***

Faculty of Buddhist Studies, College of Chiang Mai,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai

* This article is submitted in partial fulfillment of qualifying the thesis entitled “The Buddha Biographical Literatures: Interpretation, Development and Values.” that based on the Philosophy Doctoral Program of Buddhist Studies of Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

** Main Advisor

*** Secondary Advisor

ABSTRACT

This article is submitted in partial fulfilment of the thesis entitled “The Buddha Biographical Literatures: Interpretation, Development and Values,” as part of the Philosophy Doctoral Program of Buddhist Studies of Mahachulalongkornrajavidyalaya University. The objectives of the analysis are as follows: 1. To interpret the literature on the biography of the Buddha, 2. To analyse the development of literature on the biography of the Buddha, 3. To analyse the values of the literature on the biography of the Buddha which has influenced Buddhist art. Eight biographies of the Buddha were used for this study, they were: 1. Lalitavistara, 2. Sambhāravipāka, 3. Chinamahānithān, 4. Pathamasambodhi, 5. The Light of Asia by Edwin Arnold, M.A., 6. Bkash-Hgyur Bstan-Hgyur by W. Woodville Rockhill, 7. Life of Buddha in the Curriculum of Dhamma Studies in Elementary Level, 8. Old Path White Clouds: Walking in the Footsteps of the Buddha by Thich Nhat Hanh. This literary analysis adopts the extrinsic and the intrinsic approaches. Intrinsic approaches are mainly used to analyse the thesis.

The researchers have examined the Buddha’s image in the Buddhist literature. The results show that the moustachioed sculptures decorated at Kukud Pagoda in Cham Devi temple, Lamphun Province,

were those of the Buddha. According to the Chin mha nithan and Pthmsmphothi ktha literature, there are 60 Buddha statues surrounding the pagoda, which proves that there are numerous Buddhas in the universe.

Keywords: literature, The Buddha Biographical Literature, Buddha image with moustache

บทนำ

พระพุทธเจ้าเป็นพระสมัญญานามที่ใช้เรียกพระศาสดาในพุทธศาสนา ทรงเป็นมหาบุรุษ ได้ตรัสรู้หนทางดับทุกข์อันเป็นมรรคาที่จะนำพาผู้คนออกจากวัฏสงสารได้อย่างสิ้นเชิง ทรงเป็นผู้ประพடுத்தปฏิบัติชอบ พุทธบริษัทนับถือ พระพุทธองค์เป็นที่พึ่งสูงสุด เหล่าผู้ศรัทธาได้แสดงความเคารพนบถน้อมต่อ พระพุทธองค์ในหลายๆ รูปแบบ อาทิ ประพันธ์บทสวดสรรเสริญคุณ สร้างรูปตัวแทน สืบต่อพระธรรมคำสอน ตลอดถึงทรงจำและประพันธ์ชีวิตประวัติ พระพุทธองค์เพื่อบอกเล่าความเป็นมา พุทธกิจ และเหตุการณ์ในสมัยพระพุทธองค์ที่เรียกว่าวรรณกรรมพุทธประวัติ

วรรณกรรมพุทธประวัติเรียบเรียงขึ้นภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ปัจจุบันเราพบวรรณกรรมพุทธประวัติในหลายๆ ประเทศ ทั้งฝ่ายมหายาน และเถรวาท แม้จะมีเนื้อหาที่แตกต่างกัน แต่ต่างล้วนเป็นขุมพลังสะท้อนอนันตภาพแห่งพระพุทธเจ้าให้ปรากฏเหนือกาลเวลา ทรงพลัง และสร้างแรงบันดาลใจให้เหล่าศิลปินสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ เพื่อประกาศเกียรติคุณและสรรเสริญพระพุทเจ้ามาเนิ่นนานแต่โบราณกาล

พระพุทธรูปเป็นหนึ่งในงานพุทธศิลป์ที่แม้ศิลปินจะสร้างสรรค์ไว้หลากหลายรูปแบบ ลักษณะ แต่ต่างล้วนสร้างขึ้นตามมหาบุรุษลักษณะหรือมหาบุรุษลักษณะ อันเป็นลักษณะผู้มีบุญญาธิการตามคติพุทธศาสนา มีนัยหมายถึงพระพุทธเจ้า ทว่ามีพระพุทธรูปกลุ่มหนึ่งที่มีลักษณะเพิ่มเติมจากลักษณะมหาบุรุษ คือ การมีไวรพระมัสสุ เช่น พระพุทธรูปประดับในซุ้มเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จังหวัด

ลำพูน เป็นต้น การมีไภพระมัสสุนี้เป็นเรื่องพิเศษ ทำให้เกิดข้อถกเถียงของนักวิชาการในปัจจุบันเกี่ยวกับประติมากรรมดังกล่าวว่าเป็นพระพุทธรูปเจ้าหรือเป็นพระอรหันต์ หรือรอยขีดเหนือริมฝีปากนั้นสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์อย่างอื่น มีหลักฐานในพุทธประวัติตอนใดรับรองว่าไว้หรือไม่ว่าพระพุทธรูปเจ้ามีไภพระมัสสุหรือพระสงฆ์มีหนวด เป็นคำถามที่ผู้วิจัยสนใจค้นคว้าคำตอบ

วัตถุประสงค์การวิจัย

มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เพื่อแสดงให้เห็นและวิเคราะห์การตีความวรรณกรรมพุทธประวัติ เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการวรรณกรรมพุทธประวัติ และเพื่อวิเคราะห์คุณค่าวรรณกรรมพุทธประวัติที่มีต่องานพุทธศิลป์ ทว่าในบทความนี้จะได้เสนอเพียงจุดประสงค์ที่ 3 คุณค่าวรรณกรรมพุทธประวัติที่มีต่องานประติมากรรมระดับชุมชนจระนำเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน เท่านั้น

วิธีการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ใช้วรรณกรรมพุทธประวัติที่ได้รับการคัดเลือกแล้วจำนวน 8 เล่ม ได้แก่ สัมภารวิบาก (2505) ชินมหานิทาน (2530) ปฐมสมโพธิกถา (ประมาณุชิตชินอรส 2540) พุทธประวัติ (วชิรญาณวโรรส 2541ข) ลลิตวิสตระ (2512) พุทธประวัติฝ่ายมหายานในทิเบต (รอกฮิล 2510) ประทีปแห่งทวีปเอเชีย (อาร์โนลด์ 2542) คือ เมฆสีขาวยางก้าวเก่าแก่ (ฮันท์ 2549) แบ่งเป็นวรรณกรรมฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาท 4 เล่ม และฝ่ายพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

4 เล่ม เกณฑ์การคัดเลือกครั้งนี้ว่าต้องมีเนื้อหาความเรียงร้อยแก้ว ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมชั้นดีในแต่ละสมัย ได้รับการเผยแพร่จากหน่วยงานที่เชื่อถือได้ในปัจจุบัน อาทิ กรมศิลปากร กรมการศาสนา เป็นต้น เป็นที่รู้จักอย่างดีในสังคมไทยปัจจุบัน เป็นที่ยอมรับในวงการวิชาการไทยปัจจุบัน ทั้งหมดเป็นงานปริวรรตที่สมบูรณ์แล้ว ผู้ปริวรรตเป็นบุคคลที่มีผลงานเป็นที่ยอมรับในสังคมไทย และผ่านการตรวจสอบจากพรศิลป์ รัตนชูเดช ผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศาสนา วรรณกรรม และพุทธศิลป์ในล้านนา อาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ว่าวรรณกรรมทั้ง 8 เรื่องสามารถนำมาวิเคราะห์ให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

แนวทางการวิเคราะห์ ผู้วิจัยเลือกใช้แนวทางในการวิจารณ์วรรณกรรมเป็นแนวทางวิเคราะห์ ได้แก่ แนวคิดที่พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับองค์ประกอบภายนอก (extrinsic approach to the study literature) และแนวคิดที่พิจารณาเฉพาะองค์ประกอบภายในวรรณกรรม (intrinsic approach to the study literature)

ผลการศึกษา

1. วรรณกรรมพุทธประวัติ

1.1 สัมภาษณ์

“สัมภาษณ์” แยกศัพท์เป็นคำว่า “วิปาก” หรือ “วิปาก” หรือ “วิปากา” หมายถึง ผลเกิดเพราะกรรม (วชิรญาณวโรรส 2539ก, 447) กับคำว่า

“สัมภาร” หมายถึง เครื่องเต็มพร้อม เครื่องอุดหนุน เครื่องปรุง อุปกรณ์ รวมหมายถึง การสั่งสม (จันทบูรินฤนาถ 2513, 701) ดังนั้น “สัมภารวิบาท” จึงหมายถึง การสั่งสมผลของกรรมดีที่ใช้เป็นปัจจัยอุดหนุนให้พระพุทธเจ้าบรรลุสัมโพธิญาณได้ มีนัยหมายถึงประวัติของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญบารมีมาเนิ่นนานหลายกัป ด้วยเหตุนี้ เนื้อหาเกือบครึ่งหนึ่งในสัมภารวิบาทจึงกล่าวถึงประวัติการบำเพ็ญบารมีในพระชาติต่างๆ ของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเนื้อหาตอนนี้ได้คัดลอกมาจากโสตตตถกิมหานิทาน หรือโสภกตถกิมหานิทาน (จูฬพุทธโฆส 2526) ที่แต่งโดยพระภิกษุชาวลังกาฝ่ายมหาวีหารของลังกา

ทั้งนี้มีการอ้างอิงโสตตตถกิมหานิทานในไตรภูมิพระร่วง (พ.ศ. 1888) ทั้งยังพบในจารึกหลักที่ 2 ของสุโขทัย (พ.ศ. 1884-1904) และจารึกหลักที่ 6 (พ.ศ. 1904) ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมสัมภารวิบาทที่ได้อิทธิพลจากโสตตตถกิมหานิทาน ก็อาจเกิดขึ้นในยุคสมัยใกล้เคียงกับหลักฐานข้างต้น คือ ในปลายพุทธศตวรรษที่ 19 อันเป็นช่วงเวลาที่มีการแต่งวรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนาหลายฉบับ เช่น ปัญญาสชาดก (พ.ศ. 1800-1950) ทันทธาตุนิธาน (แต่งในสมัยพระเจ้าไชยสงคราม พ.ศ. 1854-1868) และสารสังคหะ (พ.ศ. 1842-1858) ทั้งหมดเป็นกลุ่มวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเลียนแบบวรรณกรรมลังกาเช่นเดียวกับสัมภารวิบาททั้งสิ้น

1.2 ชินมหานิทาน

คำว่า “ชินมหานิทาน” เกิดจากการรวมกันของคำว่า “ชิน” หรือ “ชินะ” หมายถึงผู้ชนะ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2556, 381) มีนัยหมาย

ถึงพระพุทธเจ้า เช่น ชินวร ชินเจ้า ชินศรี เป็นต้น ส่วนคำว่า ชินบุตร หรือ ชินอรส ก็แปลว่าบุตรของพระพุทธเจ้า คือ พระสงฆ์สาวก คำว่า “มหา” แปลว่า ใหญ่ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2556, 884) คำว่า “นิทาน” แปลว่า เรื่องที่เล่าสืบกันมา (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2556, 634) หรือ หมายถึง ที่มา เหตุที่มา (สุภาพรรณ 2526ก, 316) ด้วยเหตุนี้ ชินมหานิทาน จึงแปลว่า ที่มาอันยิ่งใหญ่ของความเป็นพระพุทธเจ้า คือ การสั่งสมบารมีของ พระพุทธองค์ เป็นความหมายนัยเดียวกับสัมภารวิบาก ทว่าการสั่งสมบารมี ของพระพุทธองค์ในชินมหานิทานได้เล่าเรื่องตั้งแต่ครั้งที่พระพุทธเจ้าโคตมะ เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ในสมัยของพระพุทธเจ้าที่ปางกร เป็นครั้งแรกที่ พระโพธิสัตว์ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า ไม่ย้อนกลับไปยาวไกลกว่านี้ อย่างที่ปรากฏในสัมภารวิบาก และมีปริมาณเนื้อหาเพียง 1 ใน 4 ของทั้งหมด

คำจารึกทำยววรรณกรรมชินมหานิทาน ฉบับมูลนิธิภูมิพลภิกษุ ปรากฏ คำว่า “ภาษามลาน” หมายถึง ภาษาเชียงใหม่ หรือภาษาล้านนา ดังว่า “มฺลฺกฺชฺรฯ มฺลฺนภษษสฺสฯ ปน ลิกฺชิตา” แปลว่า วรรณกรรมชินมหานิทาน นั้นอัน (ข้าพเจ้า) เขียนแล้วจาก (ต้นฉบับ) ภาษามลานอักษรมูล (โครงการ ปรีวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น มมป, 37) นอกจากนี้ ยังพบการใช้คำว่ามลานในวรรณกรรมรัตนพิมพวงศ์ แต่งใน พ.ศ. 1996 ปรากฏชื่อเมือง มลาน ผู้ปรีวรรตแปลว่า เมืองเชียงใหม่ (ตำนานพระแก้วมรกตฉบับสมบูรณ์ 2504, 49-55) เช่นเดียวกับในวรรณกรรมสังคีตियวงศ์ วรรณคดีเรื่องแรกใน สมัยรัตนโกสินทร์ แต่งใน พ.ศ. 2332 ให้ความหมายของเมืองมลานว่าเมือง เชียงใหม่เช่นกัน (สมเด็จพระวันรัตน์, 2521, 369) ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นไปได้ว่า วรรณกรรมชินมหานิทานแต่งขึ้นที่เชียงใหม่โดยพระสงฆ์ล้านนา

สำหรับการกำหนดอายุสมัยของวรรณกรรมเล่มนี้นั้น อาศัยเนื้อความตอนที่กล่าวถึงการเสด็จออกจากครมรรมาดาของพระโพธิสัตว์ ที่ผู้แต่งได้เปรียบพระองค์ประดุจดั่งบุรุษก้าวลงจากบันได และปรากฏเป็นเหมือนมีพระชนม์ 16 ปี การอุปถัมภ์ในลักษณะเช่นนี้ยังปรากฏในตำนานเมืองเชียงแสนที่แต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 21 ด้วย เป็นการเสด็จลงมาอุปถัมภ์ในเมืองเชียงแสนของลวจังกราช ต้นวงศ์กษัตริย์ที่ครองเมืองเชียงแสน เชียงใหม่ ด้วยเหตุนี้ เนื้อความในชินมทานิทานที่กล่าวไว้ดังกล่าว จึงยังต้องเป็นที่รับรู้กันในขณะที่มีการแต่งตำนานเมืองเชียงแสนในราวพุทธศตวรรษที่ 21 และชินมทานิทานก็ต้องแต่งขึ้นก่อนหน้านั้น อาจในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา

1.3 ปฐมสมโพธิกถา

คำว่า “ปฐม” มีความหมายถึงลำดับแรก เบื้องต้น (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2556, 696) เช่น ปฐมโพธิกาล คือ กาลแรกตรัสรู้ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ถึงทรงประดิษฐานพุทธศาสนาในแคว้นมคธ คำว่า “สมโพธิ” คือ การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2556, 1168) คำว่า “กถา” หมายถึง คำอธิบายหรือคำกล่าว (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2556, 6) ด้วยเหตุนี้ คำว่า “ปฐมสมโพธิกถา” คือ คำกล่าวถึงเบื้องต้นแห่งการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีนัยหมายถึงประวัติพระพุทธเจ้าที่เน้นความสำคัญไปที่เหตุการณ์การตรัสรู้ ปฐมสมโพธิกถาเป็นวรรณกรรมที่มีการเผยแพร่ในประเทศไทยมากที่สุดวรรณกรรมหนึ่ง ทั้งในส่วนกลางและท้องถิ่นซึ่งพบทั้งในล้านนาและล้านช้าง เฉพาะในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เก็บรักษาไว้มากถึง 204 ฉบับ (สุภาพรณ 2533ข, 161) ในล้านนา

พบฉบับที่เก่าที่สุดที่วัดไทรใหญ่ จังหวัดลำปาง จารใน พ.ศ. 2135 ดังนั้น วรรณกรรมปฐมโพธิกถาจึงควรมีมาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นอย่างช้า ปฐมสมโพธิกถาได้พัฒนาอย่างสมบูรณ์ในฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พบว่ามีเนื้อหาขยายออกไปอีกถึง 8 บท ทั้งมีความงดงามทางภาษาอย่างมาก เนื้อความและสำนวนบางส่วนได้รับอิทธิพลจาก วรรณกรรมสัมภารวิบาก ชินมหานิทาน และปฐมสมโพธิกถาฉบับล้านนา

1.4 พุทธประวัติ ฉบับหลักสูตรนักรธรรม

วรรณกรรมพุทธประวัติเล่มนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ วโรรส ทรงพระนิพนธ์ขึ้นก่อน พ.ศ. 2455-2493 หรือในปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ทรงบันทึกไว้ในคำนำเมื่อจัดพิมพ์ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2457 ว่าตั้งพระทัย รจนาไว้ทั้งหมด 4 เล่ม แต่กระทำสำเร็จเพียง 2 เล่ม คือ ตอนต้นเรื่องและ กลางเรื่อง ส่วนปลายเรื่องนั้นอาศัยพุทธประวัติฉบับสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นแบบเรียน พุทธประวัติของพระสงฆ์ไทย

1.5 ลลิตวิสตรระ

คำว่า “ลลิตวิสตรระ” แยกเป็นคำว่า “ลลิต” ที่แปลว่าการเล่นสนุกสำราญ หรือการกรีกา กับคำว่า “วิสตร” แปลว่า กว้างขวาง พิศดาร ดังนั้น ลลิต วิสตรระ จึงแปลว่าพุทธประวัติที่ถูกรจนาไว้อย่างกว้างขวางและพิสดาร เป็น วรรณกรรมพุทธประวัติของนิกายสรรวาทติวาท แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 5-6 ภายหลังที่มีการสร้างพระพุทธรูปแล้ว เพราะในเนื้อหาได้ระบุถึงอานิสงส์

การบูชาพระเจดีย์และพระพุทธรูป ซึ่งพระพุทธรูปเริ่มมีขึ้นในอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 5 ในราวรัชกาลพระเจ้ากนิษกะที่ 2 แห่งราชวงศ์กุษาณะ และต้องเป็นระยะเวลาก่อนที่จะพระอัครโฆษแห่งนิกายสรวาสติกวาทจะแต่งวรรณกรรมพุทธจรีตในพุทธศตวรรษที่ 6 ที่ใช้ลลิตวิสตรจะเป็นเค้าโครงหลัก ดังนั้นลลิตวิสตรจะจึงต้องแต่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 5-6

1.6 พุทธประวัติฝ่ายมหายานในทิเบต เรียงตามฉบับของวูดวิล รอกฮิล (W. Woodville Rockhill)

วูดวิล รอกฮิล ชาวตะวันตก ได้เรียบเรียงพุทธประวัติเล่มนี้ใน พ.ศ. 2426-2427 อาศัยเค้าโครงจากคัมภีร์ทิเบตชื่อ Bkah-Hgyur และ Bstan-Hgyur ที่มีคัมภีร์ทูละ (Dulya) หรือพระวินัยของพุทธศาสนาทิเบตเป็นองค์ประกอบสำคัญ นอกจากนั้น ยังใช้คัมภีร์อวทานพยากรณ์สูตรและวรรณกรรมอื่น ๆ ในการเรียบเรียงด้วย ส่วนที่พิมพ์เป็นภาษาไทยระบุว่าได้ตัดตอนมาเฉพาะตอนพุทธประวัติเท่านั้น ส่วนตอนที่ว่าด้วยพุทธศาสนาประวัติและพงศาวดารทิเบตไม่ได้แปลไว้

1.7 ประทีปแห่งเอเชีย (The Light of Asia)

ประทีปแห่งเอเชีย หมายถึง แสงสว่างอันรุ่งเรืองของทวีปเอเชีย มีนัยหมายถึงแสงทองของพระพุทธศาสนา คือ ประวัติอันอัศจรรย์และศาสนาอันวิเศษของพระพุทธเจ้า เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์ (Sir Edwin Arnold) ได้แต่งประทีปแห่งเอเชียขึ้นใน พ.ศ. 2403 ด้วยการเก็บข้อความจากความทรงจำของพุทธศาสนิกชนชาวอินเดีย ร้อยกรองเป็นบทประพันธ์กาพย์ฉันทในภาษาอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2426 พิมพ์เผยแพร่ในประเทศอังกฤษ อเมริกา และฝรั่งเศส

ฉบับภาษาฝรั่งเศสเป็นสำนวนร้อยแก้ว ต่อมาเจ้าศักดิ์ประเสริฐ นครจำปาศักดิ์ ได้แปลสำนวนร้อยแก้วเป็นภาษาไทยใน พ.ศ. 2470 และหม่อมเจ้าดารารจรัสศรี เทวกุล ได้ทรงแปลสำนวนร้อยกรองจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยใน พ.ศ. 2483 ภายใต้ความประสงค์ของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทเถระ) เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส

1.8 คือเมฆสีขาวทางก้าวเก่าแก่

คือเมฆสีขาวทางก้าวเก่าแก่ มีนัยหมายถึงการเดินทางรอยเท้าพระพุทธเจ้า แต่งขึ้นตามแนวคิดที่ว่าพระพุทธศาสนาไม่สามารถแยกออกจากสังคมได้ หากควรที่สงฆ์จะต้องออกไปร่วมทุกข์ร่วมสุขช่วยเหลือผู้ยากไร้ โดยต้องเจริญสมาธิภาวนาควบคู่ไปกับการปฏิบัติทางสังคม เพื่อให้จิตบังเกิดความสงบ มีสติ เปี่ยมด้วยกรุณา และมีปัญญากระจ่างแจ้ง เป็นการสร้างสรรค์สังคมกัลยาณมิตร ดิข นัท ฮันท์ (Thích Nhất Hạnh) ได้เรียบเรียงพุทธประวัติเล่มนี้เป็นภาษาญวน ต่อมา โมบี ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษ ในชื่อ Old Path White Cloud: Walking in the Footsteps of the Buddha และรสนา โตสิตระกูล กับ สันติสุข โสภณสิริ แปลเป็นภาษาไทย พ.ศ. 2549 ในชื่อ คือเมฆสีขาวทางก้าวอันเก่าแก่

ตารางที่ 1 รายละเอียดของวรรณกรรมพุทธประวัติที่ใช้ในการวิจัย

วรรณกรรม	ความหมาย	ผู้แต่ง	พุทธศตวรรษที่	เนื้อหาสำคัญ	พัฒนาการ
สัมภารวิบาก	การสั่งสมบารมีของพระพุทธเจ้า	พระสงฆ์ล้านนา	19	1. การสั่งสมบารมี เริ่มตั้งแต่สมัยอุบัติเป็นมาณพหนุ่มแม่กมมารดาว่า่ยข้ามมหาสมุทร เมื่อครั้งที่ไม่มีพระพุทธเจ้าในโลก 2. ประวัติพระพุทธเจ้าโคตมะตั้งแต่ประสูติถึงตรัสรู้	สืบมาจากพุทธศาสนาในลังกา
ชินมทานิพทาน	ที่มาอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า คือ การสั่งสมบารมี	พระสงฆ์ล้านนา	20-21	1. การสั่งสมบารมี เริ่มสมัยพระโพธิสัตว์อุบัติเป็นดาบส ได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ปึงกร 2. ประวัติพระพุทธเจ้าโคตมะตั้งแต่ประสูติถึงปรินิพพาน	1. ปรับปรุงจากสัมภารวิบากตัดเอาเฉพาะเรื่องราวตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก 2. ขยายเนื้อหาสารธรรมจากพระไตรปิฎก

ปฐมสมโพธิ กถา	ประวัติการ ตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า	พระสงฆ์ ล้านนา	21	1. การลงมาอุบัติเป็นพระ โพธิสัตว์ของพระพุทธเจ้าโคตมะ 2. เอย่นามพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ตามพระวงศ์กัबंध พระมหาสมมติตามอัคคัญญสูตร อย่างย่อ 3. ประวัติพระพุทธเจ้าโคตมะ ตั้งแต่ประสูติถึงตรัสรู้	ปรับปรุงจากสัมภารวิปาก และชินมทานิทาน
ปฐมสมโพธิ กถา	ประวัติการ ตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า	สมเด็จพระ มหาสมณเจ้า กรมพระ ปรมาภิไธย วชิราลงกรณ	พ.ศ. 2387- 2388	1. การลงมาอุบัติเป็นพระ โพธิสัตว์ของพระพุทธเจ้าโคตมะ 2. เอย่นามพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ตามพระวงศ์กัबंध พระมหาสมมติตามอัคคัญญสูตร อย่างย่อ 3. ประวัติพระพุทธเจ้าโคตมะ ตั้งแต่ประสูติถึงปรินิพพาน	1. ปรับปรุงจากสัมภาร วิปากและชินมทานิทาน ตัดเนื้อหาส่วนต้นใน สัมภารวิปากที่เกี่ยวข้อง กับพระพุทธเจ้าออก และ อาศัยสารธรรมในชินมหา นิทานเป็นพื้น 2. เพิ่มสารธรรมกรมด้วย ภาษาที่งดงาม

พุทธประวัติฉบับนักธรรม	พุทธประวัติ	สมเด็จพระมหารัชมงคลมุนี วิมลวชิรญาณวโรรส	พ.ศ. 2455-2493	1. วงศ์กัษัตริย์ศากยะทีสึบมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าโอกอการาช 2. ประวัตติพระพุทธรเจ้าโคตมะตั้งแต่ประสูติถึงปรินิพพาน	ตีความตามหลักเหตุผลนิยม อย่างเป็นวิทยาศาสตร์
ลลิต วิสตระ	พุทธประวัติอันกว้างขวางและพิสดาร	พระสงฆ์ นิกาย สรวาทติวาท	5-6	1. ไม่ปรากฏการสังสมบารมีในอดีตกาลของพระพุทธเจ้า 2. ประวัตติพระพุทธรเจ้าโคตมะตั้งแต่ประสูติถึงตรัสรู้	คัมภีร์วินัยในพุทธศาสนา นิกายสรวาทติวาท
พุทธประวัติในทิเบต	พุทธประวัติ	วุฒิลรอกยิด	พ.ศ. 2426-2427	1. วงศ์พระมหาสมมติตามอัคคัญีสูตร 2. ประวัตติพระพุทธรเจ้าโคตมะตั้งแต่ประสูติถึงปรินิพพาน	เรียงเรียงจากคัมภีร์ทิเบต

ประทีปแห่ง อาเซียน	แสงสว่างอัน รุ่งเรืองแห่ง ทวีปเอเชีย	เซอร์เอด วิน อาร์โน ลด์	พ.ศ. 2403	1. ไม่ปรากฏการสังฆบารมีใน อดีตกาลของพระพุทธเจ้า 2. ประวัติพระพุทธเจ้าโคตมะ ตั้งแต่ประสูติถึงตรัสรู้	เรียบเรียงจากคำบอกเล่า ของพุทธศาสนิกชนใน อินเดีย
คือเมฆลี ชาวทงกาว เก่าแก่	การเดินทาง ตามรอยเท้า พระพุทธเจ้า	ดิช นัท ฮันท์	26	1. ไม่ปรากฏการสังฆบารมีใน อดีตกาลของพระพุทธเจ้า 2. ประวัติพระพุทธเจ้าโคตมะ ตั้งแต่ประสูติถึงตรัสรู้	1. ได้รับอิทธิพลจากลิลิตวิ สตรระ มหาวีรสุด และ พุทธ จริต 2. เน้นหลักเหตุผลนิยม

2. วรรณกรรมพุทธประวัติที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์พระพุทธรูปประดับ ในซุ้มเจดีย์กุฎ กุด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน

2.1 แหล่งข้อมูลที่ศึกษา

2.1.1 ความโดดเด่นของรูปแบบเจดีย์กุฎ

เจดีย์กุฎ หมายถึง เจดีย์ประธานของวัดจามเทวี ที่ยอดดัวนหรือหักหรือกุดไป ชาวบ้านจึงเรียกเจดีย์กุฎ คำว่ากุนั้นเดิมใช้หมายถึงวิหาร ปัจจุบันใช้หมายถึงเจดีย์ อนุสาวรีย์ กุฏิ หรือที่บรรจุอัฐิ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2556, 46) และคำว่ากุด หมายถึง ตัด ในคำว่ากุดหัวคือตัดหัว หรือแปลว่าสั้นหรือเหี้ยนเข้าไป เช่น ยอดกุด นิ้วกุด หางกุดดัวน เป็นต้น (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2556, 66)

เจดีย์กุฎสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยทริภุชชัย จากศิลาแลง มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมต่างออกไปจากเจดีย์ที่ปรากฏทั่วไปในล้านนา กล่าวคือโดดเด่นด้วยรูปทรงปราสาทยอดที่มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 5 ชั้น สอดเข้าหากันเป็นยอดแหลมในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส มุมของชั้นสี่เหลี่ยมแต่ละชั้นประดับด้วยเจดีย์จำลอง ทำหน้าที่ลดความกระด้างของรูปทรง เป็นเส้นนำสายตาพุ่งพาไปสู่ยอดประธานตอนกลางที่หักพังไปนานแล้ว แต่ละชั้นประดับด้วยพระพุทธรูปประทับยืนในซุ้มจระนำ ชั้นละ 12 องค์ รวม 5 ชั้น เป็น 60 องค์

รูปแบบสถาปัตยกรรมในลักษณะนี้ยังปรากฏในล้านนาอีกแห่งหนึ่ง คือ เจดีย์กู่คำ วัดเจดีย์เหลี่ยม เวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่ สำหรับคำว่า “คำ” ใน

ความหมายของคนล้านนานั้นหมายถึง “ทอง” ดังนั้น เจดีย์กู่คำ คือ เจดีย์ที่เมลิอองมล้างไปด้วยสีทอง เจดีย์กู่คำมีประวัติในเอกสารโบราณล้านนาว่าสร้างโดยพระเจ้ามังราย ภายหลังสามารถตีเมืองหริภุญชัยได้ในพุทธศตวรรษที่ 19 ดังปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ (รัตนปัญญา 2554, 87) ว่า “ต่อจากได้ชัยชนะพระเจ้าญี่บาแล้ว พระเจ้ามังรายได้สร้างเจดีย์กู่คำขึ้นในนครนั้น เรียงรายไปด้วยพระพุทธรูป 60 องค์” จำนวนพระพุทธรูปประดับในซุ้มรอบเจดีย์ก็เท่ากับที่ประดับในซุ้มเจดีย์กู่กุด ต่อมาเจดีย์กู่คำได้รับการบูรณะให้เป็นแบบพม่าในพุทธศตวรรษที่ 25 โดยหลวงโยนการวิจิตร (หม่อมป็นโหย่ อุบายคิน) คหบดีชาวมอญสัญชาติพม่าที่เข้ามาค้าขายอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ได้ก่อพอกฐานเจดีย์องค์เดิมให้มีขนาดใหญ่ ติดตั้งฉัตรใหญ่ ฉัตรเล็ก ก่อซุ้มจะนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งประจำทิศที่ฐานเจดีย์ทั้ง 4 ด้าน ทำให้พระพุทธรูปประดับเจดีย์เพิ่มเป็น 64 องค์ ทั้งยังได้ปั้นลวดลายปูนปั้นประดับองค์เจดีย์ใหม่ทั้งหมดตามแบบศิลปะพม่า

เจดีย์กู่คำ วัดเจดีย์เหลี่ยมสร้างหลังจากเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี อาศัยเหตุนี้เจดีย์กู่คำจึงได้รับอิทธิพลทางรูปแบบสถาปัตยกรรมจากเจดีย์กู่กุด และเจดีย์กู่กุดนั้นก็มัลักษณะเช่นเดียวกับสถูปมหาปราสาท เมืองโปลงนารูวะ ประเทศศรีลังกาที่สร้างร่วมสมัยกัน ในสมัยพระเจ้าปรักรมพาหุที่ 1 ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 (สุภัททิต 2549, 131) ปัจจุบันคงปรากฏเป็นฐานที่บกอดด้วยอิฐตั้งซ้อนกันขึ้นไป 7 ชั้น แต่ละชั้นมีพระพุทธรูป (?) ในซุ้มด้านละ 1 องค์ รวม 4 องค์ ทั้งหมดมี 7 ชั้น จึงมีพระพุทธรูป 28 องค์ อาศัยเหตุนี้จึงเชื่อว่าเจดีย์กู่กุดได้รับอิทธิพลทางรูปแบบศิลปกรรมจากสถูปมหาปราสาท ที่เมืองโปลงนารูวะ ประเทศศรีลังกา

ด้วยรูปแบบเจดีย์ที่ถ่ายแบบกันมาจึงน่าจะเชื่อได้ว่าผู้คนในเมืองทริภุญชัยในพุทธศตวรรษที่ 17-18 มีความสัมพันธ์ทางศาสนากับลังกาสสมัยพระเจ้าปรีกรมพาทูที่ 1 (พ.ศ. 1697-1730) อันเป็นสมัยแห่งการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา พระองค์ทรงชำระการพระศาสนาให้บริสุทธิ์ ยังคณะสงฆ์ให้รวมเข้าเป็นหนึ่งเดียว ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชปกครองสงฆ์ทั้งประเทศเป็นครั้งแรก และทำให้ลังกากลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนาที่สำคัญในเวลาต่อมาอีกหลายร้อยปี

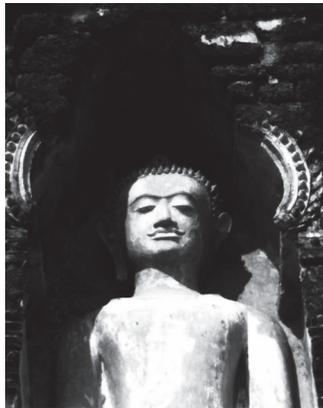

ภาพที่ 1 เจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน

2.1.2 ไพรพระมีสสุกับความพิเศษของพระพุทธรูปรูปในซุ้มจระนำเจดีย์กู่กุด

ประติมากรรมนูนสูงประดับเจดีย์กู่กุดทำจากดินเผา สมัยทริภุญชัย ด้านหลังถูกตัดให้เรียบแบน การใช้วัสดุดินเผาและทำเป็นประติมากรรมนูนสูงในลักษณะนี้คือ อุตลักษณ์หนึ่งของงานศิลปกรรมทริภุญชัย นักวิชาการปัจจุบันได้กำหนดให้ประติมากรรมประดับเจดีย์กู่กุดเป็นรูปแบบมาตรฐานของประติมากรรมทริภุญชัยจากลักษณะพระพักตร์เหลี่ยม ขมวดพระเศ้าม้วนเป็นก้นหอย แผลม

และเล็ก ไรพระศกเป็นขอบหนา พระขนงโค้งต่อกันเป็นปีกกา กึ่งกลางของพระขนงต่อตรงลงมาเป็นสันพระนาสิก เปลือกพระเนตรอูม เหลือบต่ำ พระกรรณยาว โค้งเว้าในตอนกลาง พระโอษฐ์หนารับกับพระเนตร หยักเป็นปีกกาแต่ตัววัดปลายพระโอษฐ์ขึ้น ฝีพระโอษฐ์ล่างหนากว่าพระโอษฐ์บน มีขอบทั้งด้านบนและล่าง ครองจีวรห่มคลุมไหล่ทั้งสอง จีวรยาวเกือบถึงข้อพระบาท ปลายจีวรม้วนเข้าแต่งเป็นริ้ว มองเห็นรัดประคดเป็นเส้นขอบชัดเจน พระหัตถ์ขวายกชิดพระอุระ หันฝ่าพระหัตถ์ออก พระหัตถ์ซ้ายแนบพระวรกาย จากการตรวจสอบของช่างอนุรักษ์กรมศิลปากรพบว่าเดิมเป็นพระพุทธรูปที่ยกพระหัตถ์ทั้งสองขึ้น ยื่นออกจากพระวรกาย และหันพระหัตถ์ออก (สันติ 2549, 29)

ภาพที่ 2 พระพุทธรูปประดับในซุ้มจระนำเจดีย์กุฎ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน

ความพิเศษของลักษณะประติมากรรมประดับเจดีย์กุฎ คือ การทำไรพระมัสสุ (หนวด) เป็นเส้นหยักโค้งไปตามริมพระโอษฐ์ด้านบน ปลายตัววัดขึ้น

มีเพียงเฉพาะประติมากรรมประดับในซุ้มเจดีย์กู่กุดเท่านั้นที่มีไโรพระมัสสุ พระพุทธรูปและพระสาวกอีกจำนวนหนึ่งซึ่งเก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ทริภุญไชย ทั้งที่สร้างจากดินเผาและสำริดก็ปรากฏไโรพระมัสสุเช่นกัน เช่น เศียรประติมากรรมสำริด (เลขทะเบียน 64/18) ขนาดกว้าง 10.5 ซม. สูง 18 ซม. ย้ายมาจากวัดพระธาตุทริภุญไชย เศียรประติมากรรมดินเผา (เลขทะเบียน 88/18) ขนาดกว้าง 29 ซม. สูง 35 ซม. พิพิธภัณฑที่ได้อาจมาจากวัดมหาวัน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เศียรประติมากรรมดินเผา (เลขทะเบียน 100/18) ขนาดกว้าง 18 ซม. สูง 20 ซม. ย้ายมาจากวัดพระธาตุทริภุญไชย และเศียรและองค์ประติมากรรมสำริด (เลขทะเบียน 150/18 และ 151/18) ขนาดกว้าง 25.5 ซม. สูง 39 ซม. ย้ายมาจากวัดพระธาตุทริภุญไชย เป็นต้น

ลักษณะพระพักตร์ประติมากรรมทั้งหมดเป็นแบบเดียวกัน คือ รูปสี่เหลี่ยม ขมวดพระเกศาเป็นขมวดแหลมเล็ก พระเกตุมาลาเป็นกรวยสูง พระขนงเป็นรูปปีกกา มีพระอุณาโลมตอนกลางเหนือพระขนง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์หนามีเส้นขอบ ที่สำคัญคือมีไโรพระมัสสุ พระพุทธรูปสำริด เลขทะเบียน 150/18 ก็มีพื้นด้านหลังแบบเรียบในทำนองเดียวกับประติมากรรมประดับในซุ้มเจดีย์กู่กุด และรูปเคารพอย่างอื่น เช่น ยักษ์ เทวดา ก็มีไโรพระมัสสุเช่นกัน

ภาพที่ 3 เศียรประติมากรรมสำริด ขนาดกว้าง 10.5 ซม. สูง 18 ซม.
ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ หริภุญไชย

ภาพที่ 4 เศียรประติมากรรมดินเผา ขนาดกว้าง 29 ซม. สูง 35 ซม.
ได้มาจากวัดมหาวัน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จัดแสดงใน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ภาพที่ 5 เศียรประติมากรรมดินเผา ขนาดกว้าง 18 ซม. สูง 20 ซม.
ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ หริภุญไชย

ภาพที่ 6 เศียรและองค์ประติมากรรมสำริด ขนาดกว้าง 25.5 ซม.
สูง 39 ซม. ย้ายมาจากวัดพระธาตุหริภุญชัย จัดแสดงใน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ปกติเมื่อเรานึกถึงลักษณะพระพุทธรูป ย่อมไม่คิดถึงไรพระมัสสุ เพราะในการสร้างพระพุทธรูป ช่างโบราณได้ทำตามลักษณะมหาปฐิสลักขณะ หรือลักษณะของพระมหาบุรุษ คือ พระพุทธเจ้า มี 32 ประการ ได้แก่ 1. มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน 2. พื้นพระบาททั้งสองมีจักรปรากฏ 3. ส้นพระบาทยื่นยาว 4. พระองคูลีลาว 5. พระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม 6. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจรูปตาคาย 7. ข้อพระบาทสูงดุจสังข์คว่ำ 8. พระขงฆ์เรียวดุจแข็งเนื้อทราย 9. เมื่อทรงยืน พระหัตถ์ถึงพระขานู 10. พระคูดหะเร้นอยู่ในฝัก 11. พระฉวีเปล่งปลั่งดุจทอง 12. พระฉวีละเอียดดุจสีไม่ติดพระวรกาย 13. พระโลมาขุมละเส้น 14. พระโลมาชาติปลายอนขึ้นเวียนเป็นทักษิณาวฏ 15. พระวรกายตั้งตรงดุจพระกายพรหม 16. พระมังสะในที่ 7 ที่ เต็มบริบูรณ์ ได้แก่ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง จงอยพระอังกาสทั้งสอง และพระศอก 17. พระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ 18. พระปฤษฎางค์ราบเรียบเต็มเสมอกัน 19. พระวรกายเป็นปริมนทลดุจปริมนทลของต้นไทร 20. ลำพระศอกกลมงามเท่ากันตลอด 21. เส้นประสาทรับรสพระกระยาหารดี 22. พระหนุดุจคางราชสีห์ 23. พระทนต์ 40 ซี่ 24. พระทนต์เรียบเสมอกัน 25. พระทนต์เรียบสนิทไม่ห่างกัน 26. พระเขี้ยวแก้วขาวงาม 27. พระชิวหาอ่อนและยาว 28. พระสุรเสียงดุจเสียงพรหม 29. พระเนตรดำสนิท 30. ดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพิ่งคลอด 31. มีพระอุณาโลมระหว่างพระขนง สีขาวอ่อนเหมือนปุยปุ่น 32. พระเศียรงามบริบูรณ์ดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

ในมหาปุริสลักขณะทั้ง 32 ประการ ไม่มีข้อใดเกี่ยวกับโรพระมัสสุเลย หรือ แม้แต่ในอนุพยัญชนะ 80 ประการ อันเป็นลักษณะปลีกย่อยหรือข้อขยายของ มหาปุริสลักขณะ ก็ไม่ปรากฏว่ามีข้อใดที่เกี่ยวกับโรพระมัสสุเช่นกัน

เมื่อพิจารณาพระพุทธรูปประดับในซุ้มจระนำเจดีย์กุฎ วัดจามเทวี พบ ลักษณะของมหาปุริสลักขณะด้วยกันหลายประการ อาทิ 9. เมื่อทรงยืน พระหัตถ์ถึงพระขานู 15. พระวรกายตั้งตรงดุจพระกายพรหม 16. พระมิ่งสะ ในที่ 7 ที่ เต็มบริบูรณ์ ได้แก่ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง จะงอยพระอังสาทั้งสอง และพระศอก 17. พระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัว ท่อนหน้าของราชสีห์ 18. พระปฤษฎางค์ราบเรียบเต็มเสมอกัน 20. ลำพระศอก กลมงามเท่ากันตลอด 31. มีพระอุณาโลมระหว่างพระขนง สีขาวอ่อนเหมือน ปุยนุ่น 32. พระเศียรงามบริบูรณ์ดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ ทว่า ประติมากรรมนี้ก็มีโรพระมัสสุปรากฏอยู่ โรพระมัสสุนั้นจะสื่อความหมายถึง สิ่งใดจะได้อธิบายในหัวข้อถัดไป

2.2 เรื่องราวในวรรณกรรมที่สนับสนุนการศึกษา

2.2.1 เรื่องราวพระพุทธเจ้ามีโรพระมัสสุปรากฏในวรรณกรรมเล่มใด

จากการสำรวจวรรณกรรมพุทธประวัติ พบว่าปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับพระ มัสสุของพระพุทธเจ้า ในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงออกมหาภิเนษกรรม ณ โดยทรงตัดพระเมาลีและพระมัสสุด้วยพระขรรค์ ดังที่ปรากฏในชินมทานิทาน (2530, 78) ว่า

“ทรงดำริต่อไปว่าผมของเราไม่สมควรแก่สมณเพศ เราจักเอาพระขรรค์ตัดออกเสีย ครั้นแล้วจึงทรงใช้พระหัตถ์ขวาจับพระขรรค์มิ่งมงคลมกริบ ทรงใช้พระหัตถ์ซ้ายจับรวบยอดพระเมาฬีแล้วจึงทรงตัดพระเกศาออก ยิ่งเหลือพระเกศายาวประมาณ 2 นิ้ว เวียนจากด้านขวาม้วนอยู่บนพระเศียร ก็เส้นพระเกศาเหล่านั้น มีความยาวเพียง 2 นิ้วเท่านั้นตลอดพระชนม์ชีพแล ส่วนพระมัสสุก็ทำนองเดียวกัน คือทั้งพระเกศาและพระมัสสุจะไม่มีการปลงหรือโกนอีกเลย”

ความในชินมหานิทานข้างต้นนี้ เป็นเช่นเดียวกับที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา (ประมาณชิตชิโนรส 2540, 62) ดังนี้

“ในขณะนั้น รัตนขรรควุธอันเป็นทิพย์ก็ตกลงมาจากอากาศ ปรากฏที่เฉพาะพระพักตร์ จึงทรงจับพระขรรค์แก้วด้วยทักษิณหัตถ์ พระหัตถ์ซ้ายทรงจับพระเกศโมฬี ก็ทรงตัดพระเกศด้วยพระขรรค์ให้ฉินทนาการ แลพระเกศาก็ปรากฏยาวประมาณสององคุลี ม้วนกลมเป็นทักษิณาวฏ์ทุกๆ เส้น ทัวทั้งพระอุตมังกคิโรตม์ ตั้งอยู่กำหนดเท่านั้น จนตราบเท่าปรินิพพานจะได้วิวัฒนาการขึ้นมาอีกหาปมิได้ แลพระมัสสุโลมาก็ปรากฏพอควรแก่พระเกศา กิจที่จะปลงจะตัดสืบไปอีกในเบื้องหน้านั้นปมิได้มี”

เช่นเดียวกับปฐมสมโพธิกถา ฉบับสมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ์ (2447, 30) ว่าทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ดังนี้ “พระมหาบุรุษเจ้าก็ปลงพระสะเกษและพระมัสสุ ทรงกาสาวพัตร ถึงอนาคาริยปฏิบัติผนวชพรตบรรพชา”

ในสัมภารวิบาก (2504, 417) มีเพียงเหตุการณ์การตัดพระเมาฬี ไม่ได้ระบุถึงพระมัสสุ

ส่วนในวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายมหายาน เรื่องพระมัสสุนี้ไม่พบในลิตวิสตรระ ประทีปแห่งเอเชีย แต่พบในพุทธประวัติฝ่ายทิเบต (2510, 29) ที่เรียบเรียงมาจากวรรณกรรมทูลละของทิเบต กล่าวว่า “พระโพธิสัตว์ได้เอาพระขรรค์ตัดพระเกศาออกและโยนขึ้นไปบนอากาศ พระอินทร์จึงนำไปไตรตรึงส์สวรรค์ พรหมณ์และคฤหบดีผู้มีศรัทธา จึงสร้างพระสถูป (จุฬปรดิครห) ขึ้น ในที่ที่พระโพธิสัตว์ตัดพระเกศาและพระมัสสุนั้น”

ด้วยเหตุนี้ จากวรรณกรรมพุทธประวัติข้างต้น สามารถใช้เป็นหลักฐานในการตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่าขณะที่พระพุทธรองค์เป็นพระโพธิสัตว์นั้นมีพระมัสสุ เมื่อออกผนวชก็ได้ตัดพระเกศาพร้อมพระมัสสุนั้น แต่พระเกศาและพระมัสสุที่ตัดก็คงเหลือไว้ 2 นิ้ว ซึ่งได้แสดงความอัศจรรย์ด้วยการขดม้วนเวียนขวาและไม่ยาวมากไปกว่านี้

การมีพระมัสสุยังหมายถึงภาวะของการเป็นพระโพธิสัตว์ก็ได้ หากว่าไม่ได้ค้นพบเรื่องราวภายหลังการตรัสรู้ในสัปดาหที่ 4 ดังในชินมหานิทาน (2530, 106) ว่า

“เมื่อพระศาสดาพิจารณาพระธรรมอันละเอียดสุขุม ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ซึ่งได้โอกาสแล้วอย่างนี้ พระรัศมีอันมีวรัณณะ 6 คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีหงสบาท และสีเลื่อมประภัสสรก็เปล่งออกจากพระสรีระ ท้องฟ้าได้เป็นประดุจว่าเจือด้วยจุนของดอกอัญชัน เหมือนก้านตาลซึ่งมีสีเหมือนแก้วมณีที่ตกไป และเหมือนแผ่นผ้าที่เขาคลี่ตากไว้ด้วยอำนาจแห่งรัศมีสีเขียวซึ่งเปล่งออกจากพระเกศาและพระมัสสุ และจากที่ที่มีสีเขียวแก่งดวงพระเนตร ทิศภาคต่างๆ ก็รุ่งเรืองงดงามเหมือนถูกรดด้วยน้ำทอง”

พุทธประวัติในชินมหานิทานตอนนี้ ย่อมแสดงถึงสถานะที่พระโพธิสัตว์บรรลุนิพพานเป็นพระพุทธรูปแล้ว

ในสัมภารวิภาคได้แสดงรายละเอียดตอนนี้ว่าทรงเนรมิตเรือนแก้ว ประทับพิจารณาธรรม ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรม และพระมหาปัญญาในปฐมสมโพธิกล่าวว่าเป็นเรือนแก้วนั้นประกอบด้วยพระสังฆธรรม ได้แก่ พื้นคือสติปัญญา 4 เสาคือ พระจตุรพิธบาท 4 ฝา คือ พระวินัย พริ้ง คือ พระสัมมัมปธาน 4 ประดิษฐานบนยอดแลพื้น คือ อัญญาสมาบัติ 8 กลอนเบื้องบน คือ พระสุตตันตปิฎก หลังคาคือพระอภิธรรม (การพิจารณาพระไตรปิฎก) และยังระบุว่าขณะพิจารณาธรรม มีรัศมีกระจายออกจากพระวรกาย แต่ไม่ได้กล่าวถึงพระมัสสุ เรื่องข้างต้นไม่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายมหายานแต่อย่างไร

ด้วยเหตุนี้ การมีพระมัสสุของพระพุทธรูป จึงไม่จำกัดเฉพาะในภาวะพระโพธิสัตว์เท่านั้น ภาวะที่ทรงเป็นพระพุทธรูปก็มีพระมัสสุเช่นกัน ภายหลังจากนี้ก็ไม่มีการกล่าวถึงพระมัสสุของพระพุทธรูปในชินมหานิทานหรือวรรณกรรมพุทธประวัติเล่มใดอีกเลย

2.2.2 ภิกษุที่บวชในพระพุทธรูปศาสนามีหมวดหรือไม่ ชินมหานิทาน (2530, 133-134) เล่าถึงการบวชในพระพุทธรูปศาสนาของสหายพระยสะทั้ง 54 รูปไว้ดังนี้ว่า “สหายผู้เป็นคฤหัสถ์ของพระยสะ เป็นบุตรของตระกูลเศรษฐีน้อยใหญ่ ในเมืองพาราณสี 4 คน คือ วิมล 1 สุพาหุ 1 ปุณณชิ 1 คัมภี 1 ต่างก็ได้สดับมาว่า ‘เล่ากันว่า ยสกุลบุตรปลงผมและหมวด นุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝาดออกจากเรือน บวชไม่มีเรือน’ ครั้นสดับแล้วสหายทั้ง 4 เหล่านี้ ได้มีความคิด

อย่างนี้ว่า ‘ก็แล พระธรรมวินัยคงไม่ต่ำช้าแน่ การบรรพชาก็ไม่ต่ำช้า ซึ่งยสกุล บุตรปลงผมและหนวด แล้วนุ่งห่มผ้าอ้อมผาด ออกจากเรือน บวชไม่มีเรือน’”

การปลงผมและหนวดอาจหมายถึงการตัดที่ยังคงเหลือเส้นผมและหนวดอยู่ เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำก็ได้ หรือหมายถึงการโกนให้ผมและหนวดหมดไปก็ได้ จะตัดหรือโกน ความนี้ได้ปรากฏชัดในปฐมสมโพธิกถา (2540, 146) ว่าการปลงผมคือการโกน เพราะใช้คำว่าอันตรธานไปสิ้น ดังนี้

“ปริพาชกทั้งสองสหาย คือ อุปติสแลโกลิตอันมานั้น เป็นคู่แห่งอัครสาวก แห่งตถาคต ลำดับนั้นก็ตรัสเทศนาโดยสมควรแก่จริตแห่งปริพาชกบริษัททั้ง ปวง พอจบลงปริพาชกบริษัททั้ง 250 ซึ่งเป็นบริวารนั้นก็บรรลุพระอรหันต์ ตั้งสิ้น เว้นไว้แต่พระอัครสาวกทั้งสอง จึงเหยียดพระทักษิณหัตถ์ตรัสเรียกว่า เออ ภิกษุโว ขณะนั้นอันว่าเกศาและหนวดก็อันตรธานสิ้น แลไตรจีวรบาตร บริหารอันเป็นทิพย์สำเร็จด้วยบุญฤทธิ์ก็เลื่อนลอยมาจากอากาศ”

หรือในปฐมสมโพธิกถา (2540, 173) อีกตอนหนึ่งว่า “สิ่งดังถาเรียกว่าบรรพชา พระเชษฐาจึงบอกว่าบรรพชานั้นคือปลงเกศาและหนวด นุ่งห่มผ้า กาสาวพัสตร์ มีได้ไสยาบมหมามัญจอาสาสน์ แลเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีวิต โดยสมณกิจดังนี้”

ดังนั้น หากอาศัยเนื้อความในวรรณกรรมพุทธประวัติ สามารถสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้ามีพระมัสสุ ส่วนพระภิกษุสงฆ์ (พระอรหันต์) ไม่มีหนวด เพราะเมื่อบวชแล้วได้โกนผมและหนวดจนสิ้น

2.3 หลักฐานสนับสนุนทางพุทธศิลป์

ก. พระพุทธรูปมีไรพระมัสสุยังมีปรากฏในศิลปะสมัยอื่นหรือไม่ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าเมื่อเริ่มมีพระพุทธรูปขึ้นในอินเดียสมัยคันธาระนั้น ช่างก็ได้ทำไรพระมัสสุไว้เช่นเดียวกับรูปเคารพเทพเจ้าของกรีก ซึ่งผู้ปกครองดินแดนโยนกทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียเคารพนับถือมาก่อน นอกจากพระพุทธรูปแล้วภายหลังพระโพธิสัตว์ก็ได้มีไรพระมัสสุเช่นกัน รูปแบบประติมากรรมมีไรพระมัสสุจากแคว้นโยนกนั้นได้แพร่ไปทางเอเชียกลาง ถึงจีน เกาหลี และญี่ปุ่น บันดาลให้เกิดพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์มีไรพระมัสสุขึ้นจำนวนมาก

ภาพที่ 7 เศียรพระพุทธรูปปูนปั้น ทั้งมีไรพระมัสสุและไม่มีไรพระมัสสุ ศิลปะทวารวดีตอนปลาย
(ที่มา: Saraya 1999, 122)

อย่างไรก็ตาม มิเพียงพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่สร้างพระพุทธรูปหรือพระโพธิสัตว์มีไรพระมัสสุเท่านั้น พระพุทธรูปในศิลปะทวารวดีตอนปลายก็มีไรพระมัสสุเช่นกัน อย่างเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นที่พบในเจดีย์ละโว้ จังหวัดลพบุรี พบทั้งมีไรพระมัสสุและไม่มีไรพระมัสสุ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16

เช่นเดียวกับที่เขาปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ ก็เคยพบพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปมีไรพระมัสสุ มีอายุในพุทธศตวรรษที่ 12-14 ไมเคิล ไรท์ (2599, ออนไลน์) สันนิษฐานว่าไรพระมัสสุของพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปที่เขาปลายบัด อาจได้รับแรงบันดาลใจโดยตรงจากศิลปะอินเดียสมัยคันธาระ หรือได้รับแรงบันดาลใจผ่านมาทางจีนก็ได้ อย่างไรก็ตาม ประติมากรรมที่พบนี้นี้มีลักษณะเฉพาะแบบท้องถิ่นเช่นกัน

นอกจากนี้ ยังพบเศียรพระพุทธรูปมีไรพระมัสสุ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เป็นเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นที่ได้จากวัดพระประโทน อย่างน้อยจำนวน 3 องค์ กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 15-16 ศิลปะทวารวดีตอนปลาย (อุษา 2548, 71-75) เศียรพระพุทธรูปพบที่เมืองอุทอง ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และเศียรพระพุทธรูปพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านธารปราสาท ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย จังหวัดนครราชสีมา ก็มีไรพระมัสสุเช่นกัน

แม้จำนวนที่พบจะมีปริมาณน้อยแต่อาศัยหลักฐานข้างต้นทำให้สรุปเป็นข้อสันนิษฐานได้ว่าการมีไรพระมัสสุของพระพุทธรูปมีมาก่อนแล้วในสมัยอินเดียโบราณ ความนิยมทำไรพระมัสสุได้แพร่ไปทางเอเชียกลาง ถึงจีน เกาหลี และญี่ปุ่น ส่วนในศิลปะทวารวดีตอนปลาย ก็พบทั้งพระพุทธรูปมีไรพระมัสสุและไม่มีไรพระมัสสุ ที่ส่งอิทธิพลให้ศิลปะลพบุรีต่อมาถึงทริภุชชัย ก่อนค่อยๆ เสื่อมความนิยมลงไป

2.4 การตีความ

การตีความหมายประติมากรรมประดับซุ้มจรณะนำเจดีย์กู่กุดของนักวิชาการในปัจจุบัน พบ 3 ความหมาย คือ หมายถึง พระอิตตพุทธเจ้า พระอรหันต์ และ ไม่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์ แต่เป็นเทคนิคเชิงช่างสำหรับการปิดทอง

การตีความของนักวิชาการนั้น อาศัยจำนวนพระพุทธรูป 60 องค์ ที่ประดับรอบองค์เจดีย์เป็นหลักฐานสำคัญในการวิเคราะห์ กลุ่มที่ตีความว่าหมายถึง อิตตพุทธเจ้า อนุมานจากตัวเลข 60 ว่าเป็นตัวเลขที่แสดงถึงพระพุทธเจ้าที่มีจำนวนมากมายับประมาณมิได้ (สันติ 2549, 21) ส่วนกลุ่มที่ตีความว่าเป็นพระอรหันต์ (พิเศษ 2545, 27-39) ตัวเลข 60 หมายถึง จำนวนพระอรหันต์ที่พระพุทธเจ้าให้ไปประกาศธรรมภายหลังการตรัสรู้ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงไปโปรดชฎิลทั้ง 3 และพุทธบิดา ได้แก่ ปัญจวัคคีย์ 5 รูป พระยสะ 1 รูป สหายพระยสะอีก 54 รูป รวมเป็น 60 รูป สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นความตั้งใจของช่างที่ปรารถนาจะทำรูปพระอรหันต์ให้ต่างออกไปจากพระพุทธเจ้า ด้วยการเติมไรพระมัสสุ ส่วนพระพุทธรูปแบบทริภุชชัยที่แท้จริง คือ พระพุทธสิหิงค์ ไม่มีไรพระมัสสุ และเป็นประติมากรรมลอยองค์ไม่ใช่นูนสูง ใช้เป็นพระประธานในวิหารวัดจามเทวี ภายหลังมีข้อเสนอเพิ่มเติมตามแนวทางการตีความนี้ต่อไปว่าเหตุที่เจดีย์กู่กุดทำเป็นซุ้มคูหาและแต่ละซุ้มประดิษฐานประติมากรรมเพียง 1 องค์นั้น มีนัยหมายถึงการออกประกาศธรรมของพระอรหันต์ที่แยกไปเส้นทางละ 1 รูป รวม 60 เส้นทางตามพุทธประวัติ

ทว่าเมื่ออาศัยเนื้อความในวรรณกรรมพุทธประวัติชินมหานิทานและ
 ปฐมสมโพธิกถาเป็นเครื่องมือในการตีความ ทำให้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า
 ประติมากรรมระดับซุ้มจะน่าเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี ที่มีโรพระมีสสุเหนือ
 ริมพระโอษฐ์ด้านบน ทั้งได้แสดงลักษณะมหาบุรุษอื่นๆ นั้น ควรเป็น
 พระพุทธเจ้ามากกว่าพระอรหันต์ รูปแบบประติมากรรมในซุ้มที่ยกพระหัตถ์
 ขวาชี้ดพระอุระ หันฝ่าพระหัตถ์ออก พระหัตถ์ซ้ายแนบพระวรกายอย่างไร
 ปัจจุบัน หรือยกพระหัตถ์ทั้งสองขึ้น ยื่นออกจากพระวรกาย หันฝ่าพระหัตถ์
 ออกอย่างในอดีต ล้วนเป็นการแสดงปางของพระพุทธเจ้าที่พบในศิลปะอินเดีย
 ลังกา ทวารวดี และศิลปะในสมัยต่างๆ ของไทย ไม่เคยปรากฏการแสดง
 ปางเช่นนี้ในรูปพระสาวก (พระอรหันต์) เลย จำนวนพระพุทธรูปที่รายล้อม
 พระเจดีย์รวม 60 องค์ จึงหมายถึงพระพุทธเจ้าจำนวนมากมายที่ปรากฏขึ้นใน
 โลก มิได้หมายถึงพระอรหันต์ 60 รูปที่ออกประกาศพระศาสนาชุดแรก ซึ่งใน
 วรรณกรรมระบุว่าเมื่อบวชแล้ว พระภิกษุเหล่านั้นได้โกนผมและหนวด

ส่วนการตีความหมายของกลุ่มที่ระบุว่าในตำแหน่งโรพระมีสสุ คือ ร่องที่ทำขึ้น
 สำหรับการพอรักเพื่อให้เนื้อรักเกาะติดแน่น ก่อนที่จะปิดทองทับในภายหลัง
 นั้น (ศักดิ์ชัย 2556, 46) ตามขั้นตอนปกติของการลงรักปิดทอง ไม่จำเป็นต้อง
 มีการทำร่องหรือขีดให้เป็นรอยก่อนลงรักแต่อย่างใด และไม่มีเหตุจำเป็นใดที่
 ช่างจะต้องปิดทองให้แน่นเฉพาะบริเวณเหนือริมฝีปากบน

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

ประติมากรรมสมัยทวารวดีที่ประดับในซุ้มจระนำเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน ปรากฏไภพระมมัสสุ คือ พระพุทธเจ้า มีความเกี่ยวข้องกับศิลปะทวารวดี ที่เขาปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ อายุในพุทธศตวรรษที่ 12-14 และศิลปะทวารวดีตอนปลายที่ได้รับอิทธิพลศิลปะเขมร ในพุทธศตวรรษที่ 15-16 ได้แก่ เศียรพระพุทธรูปปูนปั้นที่พบในเจดีย์ละโว้ จังหวัดลพบุรี เศียรพระพุทธรูปปูนปั้นที่ได้จากวัดพระประโทน เศียรพระพุทธรูปพบที่เมืองอุทองและเศียรพระพุทธรูปพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านธารปราสาท เป็นต้น แม้ภายหลังการสร้างพระพุทธรูปมีไภพระมมัสสุจะเสื่อมความนิยมลงไป แต่ยังคงปรากฏร่องรอยเรื่องไภพระมมัสสุของพระพุทธเจ้าในวรรณกรรมพุทธประวัติ ได้แก่ ชินมทานิทานที่แต่งราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 และปฐมสมโพธิกถาที่แต่งราวพุทธศตวรรษที่ 22

บรรณานุกรม

- โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น. *ชินมหานิทาน*.
กรุงเทพฯ: มุลินธิภูมิพลโลกิขุ, ม.ป.ป.
- จันทบูรินธนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. *ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ
สันสกฤต*. กรุงเทพฯ: ศิวพร, 2513.
- จุฬพุทธิไสส. *โสภัตตถกิมหานิทาน*. กรุงเทพฯ: วัดสุทัศนเทพวราราม, 2526.
- ชินมหานิทาน เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530.
- ตำนานพระแก้วมรกตฉบับสมบูรณ์*. พระนคร: อักษรบริการ, 2504.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.
- พิเศษ เจียจันทรพงษ์. *หาพระหาเจ้า*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- พุทธประวัติ*. พิมพ์ครั้งที่ 53. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.
- รัตนปัญญา, พระ. *ชินกาลมาลีปกรณ์*. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2554.
- ไรท์, ไมเคิล. “ประติมากรรมสำริดจากอีสานใต้.” สืบค้นเมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์
2560. https://www.matichon.co.th/entertainment/arts-culture/news_47419.
- ลลิตวิستر*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2512.

- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. *สารานุกรมพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.
- วันรัตน์, สมเด็จพระ. *สังคีตวิวงศ์*. กรุงเทพฯ: ศิวพร, 2521.
- วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- รอกฮิล, วุฒิล. *พุทธประวัติฝ่ายมหายานในธิเบต*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2510.
- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. *ปฐมสมโพธิกถา*. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2540.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. *ศิลปะล้านนา*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2556.
- สมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ์. *ปฐมสมโพธิกถา*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ, 2447.
- ลัทธิการวิพาก*. กรุงเทพฯ: ส.ธรรมภักดี, 2505.
- สันติ เล็กสุขุม. *ศิลปะภาคเหนือ*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2549.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์, 2526.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. *ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.
- อาร์โนลด์, เซอร์ เอควิน. *ประทีปแห่งทวีปเอเชีย*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2542.

อุษา ง้วนเพียรภาค. โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์.
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548.

ฮันท์, ดิช นัท. คีอเมขลชีขาวทางก้าวเก่าแก่. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง,
2549.

Saraya, Dhida. (*SRI*) *DVARAVATI*, Bangkok: Muang Boran, 1999.
